

ANTİK YUNAN FELSEFESİ'NDE “FANTASIA”NIN EPİSTEMOLOJİK ROLÜ

Ahmet Emre DAĞTAŞOĞLU*

ÖZET

Bu makalede, düşünce tarihinde oldukça karmaşık bir serüveni olan fantasia (φαντασία) kavramının Antik Yunan Felsefesi'ndeki epistemolojik rolü üzerinde durulacaktır. Bu amaçla önce kavramın Platon'da nasıl kullanıldığına bakılacak, ardından Aristoteles'in bilhassa De Anima isimli eseri merkezinde fantasia'nın nasıl tanımlandığı ve ne gibi bir epistemolojik görev üstlendiği incelenecektir. Ardından Stoacılar ve Epikürosçular'ın konuyla ilgili görüşleri üzerinde durulacak ve son olarak da Plotinos'un düşüncelerine yer verilecektir. Bu çalışma yürütülürken, fantasia kavramının özellikle duyuşsal olan ve akılsal olan arasında nasıl bir köprü vazifesi gördüğü gösterilmeye çalışılacak, ayrıca fantasia'nın hafıza ile olan yakın ilgisine de dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Platon, Aristoteles, Epikürosçuluk, Stoacılık, Plotinos, De Anima, Fantasia, Epistemoloji.

(Epistemological Status Of “Phantasia” In The Philosophy Of Ancient Greek)

ABSTRACT

In this paper the concept of phantasia (φαντασία), which has a complex adventure in the history of philosophy, will be discussed by its epistemological aspects in Ancient Greek Philosophy. For this purpose, we will firstly focus on Plato's usage of this concept, and then we will analyze how he defines and uses phantasia epistemologically by taking into account Aristotle's De Anima. After this, Stoic and Epicurean philosophy will be emphasized and lastly Plotinus' thought will be discussed in the context of phantasia. Throughout this study, we will try to put on the map that phantasia fulfills the task of establishing a bridge between the sensory and the rational elements, and at the same time it has an important function for the memory.

Keywords: Plato, Aristotle, Epicureans, Stoicism, Plotinus, De Anima, Phantasia, Epistemology.

* Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı öğretim üyesi, edagtasoglu@gmail.com

(Aristoteles'in *De Anima* ve Diogenes Laertius'un *Lives of Eminent Philosophers* isimli eserlerinden alınan pasajların tercümesini, orijinal metinlerle karşılaştırarak düzeltmeler yapan değerli meslektaşım Yard. Doç. Dr. Erman Gören'e müteşekkirim).

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2014 Bahar, sayı:17, s. 265-87.

ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com

Giriş

Birçok felsefe kavramına farklı çağlar ve dönemlerde değişik anlamlar yüklendiği ve bu kavramların anlam ufkunun çeşitlendiği görülmektedir. Bu nedenle felsefi bir araştırma yürütürken kavramları doğru değerlendirebilmek ve fikirleri iyi bir biçimde takip edebilmek için kavramların tarihsel bağlamlarının dikkate alınması gerekmektedir. Ancak bazı kavramların bağlamları çok keskin bir biçimde değişmekte ve bu kavramlar farklı dönemlerde çok başka anlamlarda kullanılabilirler. *Fantasia* (φαντασία) kavramı da felsefe tarihi içerisinde farklı bağlamlar ve anlamlar kazanmış kavramlardan biri olduğu için genel olarak bu kavramın tarihini incelemeye çalışmak çok çetrefil bir sorundur. Hatta bu kavramın felsefe gündemine girdiği ilk dönem olan Antik Çağ'da bile düşünürler tarafından farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Buna rağmen her çağın belli bir anlam ufkuna sahip olması sebebiyle olsa gerek, düşünürler arasındaki kimi tartışmalara rağmen, Antik Yunan Felsefesi bağlamında bu kavramın bazı genel özellikler taşıdığı söylenebilir. Bu özelliklerin ortaya konulması, kavramın tarihsel arka planını göstermekle kalmayıp günümüzde kullandığımız bağlamları da daha derin bir biçimde anlamlandırmak için yardımcı olabilecektir. Bu bakımdan *fantasia* kavramının Antik Yunan Felsefesi'nde epistemolojik olarak nasıl bir öneme sahip olduğu, kavramı ilk olarak felsefe gündemine sokan Platon'dan başlanarak incelenmeye çalışılacaktır. Aristoteles'in konuyu çok net bir biçimde tanımlayıp ele alması sebebiyle sonradan gelen düşünürler üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu sebeple Aristoteles üzerinde daha ayrıntılı durulacak, Aristoteles sonrasında Epikürosçülük, Stoacılık ve Yeni Platonculuk çerçevesindeki görüşler ise tamamlayıcı olarak çalışmaya dâhil edilecektir.

Fantasia'nın Epistemolojik Bir Kavram Olarak Felsefe Gündemine Alınması

"*Fantasia*' ve onunla aynı kökten olan '*fantasma*' kavramı, 'görünür kılmak' anlamına gelen '*fantazein*' fiilinden türemektedir."¹ Platon öncesinde de filozoflar bu kavramları kullanmışlardır, ancak, felsefe literatürüne epistemolojik bir unsur olarak girmesi ilk defa Platon'un olgunluk dönemi diyaloglarında mümkün olmuştur. Bunun temel sebebi ise Platon'a kadar olan süreçte kimi felsefi problemlerin yavaş yavaş su yüzüne çıkmış olmasıdır. Örneğin presokratik dönemde izlenim (*impression*) ve imge (*image*), duyum (*aistesis*) ve *fantasia* gibi kavram çiftleri arasında net bir ayırım yapılmamıştır.² Bu bağlamda Bundy'nin konuyla ilgili şu tespitleri hatırlatılabilir.

¹ Allan Silverman; "Plato on 'Phantasia'", *Classical Antiquity*, Vol. 10, No. 1 (Apr., 1991), s. 124 Dipnot-4. Bu konuda ayrıca bkz. Liddle, Henry George, Robert Scott ve Henry Stuart Jones, *Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon, 10th Edition, 1996. (Esere bundan sonraki dipnotlarda genel teamüle uyularak sadece "LSJ" olarak atıf yapılacaktır).

² Murray Wright Bundy; *The Theory of Imagination in Classical and Mediaeval Thought*, The University of Illinois, 1927, s. 13.

Platon zamanına kadar, “fantasia”nın işlevi ve doğası hakkında yeterli bir kavrayışa ulaşmak için gerekli olan madde ile ruh, içsel ile dışsal arasındaki ilişkinin kapsamlı bir tetkiki yoktu. Ancak Platon kendi muazzam felsefi sistemi içerisinde belli ölçülerde bu malzemeleri inşa ettikten sonra, böyle eksik bir başlangıcın ardından, imgelem [*fantasia*] hakkında bir teori var olabilirdi.³

Ancak Platon’un tanımlarının da muğlak olduğu ve okuyucuya net bir harita sunmadığı söylenebilir. Çünkü diyaloglarda teknik bir anlam yüklenmeyen ve görünmek, görünüş, görünür olmak gibi anlamlar taşıyan *fainetai*, *fainestai*, *fantasma* ve *fainomena* gibi kavramlar sıkça geçmekle birlikte fantasia kavramına bunlara nazaran az rastlanmaktadır. Buna rağmen özellikle *Theaitetos* ve *Sofist* diyaloglarında Platon’un bu kavramı nasıl kullandığını ve ne gibi bir epistemolojik işlev yüklediğini anlamak için ipuçları bulmamız mümkündür. Örneğin *Thetaitetos* diyalogundaki tartışmada Protagoras’ın meşhur argümanı ele alınırken, Platon Sokrates’in ağzından şunları aktarmaktadır:

Sıcaklık konusunda ve bu türden herşeyde görünüş (*fantasia*) ile algı (*aistesis*) aynı şeydir. Çünkü her insan şeyleri nasıl algılıyorsa, diğer insanlar da öyle algılar.⁴

Burada Platon *fantasia* ve *aistesis* kavramlarını yanyana anmakta ve Protagoras’ın argümanını tartıştığı için, belli bağlamlarda bu ikisinin aynı şey olduğunun söylenmesi gerektiğini belirtmektedir. Protagoras’ın argümanını dillendirirken bu kavramlar yanyana kullanılmaktadır ama Platon’un bu ikisi arasında nasıl bir ayırım yaptığı anlaşılabilir. *Theaitetos*’un sonraki pasajlarında, bu kavram yine benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Orada ise Sokrates *fantasia* kavramını bu sefer doksa ile yanyana kullanmaktadır.

Protagoras’ın bunu söylerken halkın gözüne girmeye çalıştığına inanmamız gerekmez mi? Çünkü eğer Protagoras doğruluk konusundaki fikirlerinde samimiyse ve kehanetlerini kitabının tapınağından çıkarıp dillendirirken şaka yapmıyorsa, bir kimsenin başka birisinin tasavvurlarını (*fantasias*) ve görüşleri ile sanılarını (*doksa*) araştırması ve onları yalanlamaya çalışması

³ Murray Wright Bundy; *a.g.e.*, s. 18. (*Fantasia* kavramı Ortaçağ’da Latince’ye *imaginatio* olarak aktarılmıştır. Bu sebepten hem Antik Yunan Felsefesi üzerine yazılan eserlerde hem de Yunanca orijinal metinlerden yapılan tercümelemlerde *fantasia* kavramı “imgelem” ile karşılanmaktadır. Fakat tarihsel serüvenleri bakımından farklı özellikler taşıyan bu kavramların birbirine karıştırılmaması önem arz etmektedir. Bu bakımdan, orijinal metinlerden yapılan alıntılarda *fantasia* kavramı olduğu gibi bırakılmış, kimi yerlerde de açıklayıcı olması amacıyla parantez içerisinde verilmiştir. Bu konuda bkz. Deborah Modrak; “Φαντασία Reconsidered”, *Archiv für Geschichte der Philosophie* 68 (1), 1986, s. 47.)

⁴ Plato; *Theaitetos* 152 c, Trans. Harold North Fowler, Ed. Jeffrey Henderson, LCL 123, Harvard University Press, London 2006.

her ikisinin de haklı olduğu söylendiğinde sakil ve bariz bir biçimde ahmakça olacaktır.⁵

Bu alıntılardan *fantasia* kavramı ile ilgili net sonuçlar çıkartmak pek mümkün görünmemektedir. Fakat *Theaitetos* diyalogundaki tartışmanın bir epistemoloji tartışması olduğu ve bu pasajlarda Protagoras'ın argümanı üzerinden bilginin nasıl tanımlanabileceği tartışıldığı için *fantasia*'nın önce duyum ve algı, ardından da sanı ile yanyana anılması anlamlı görünmektedir. Henüz nasıl konumlandıracağımızı bilmesek de algı, duyum ve sanı gibi kavramlar öbeğinin yanında *fantasia* da bulunmaktadır.

Net tanımlara ulaşmasak da *Theaitetos* diyalogundaki bu ifadelerin konumuz açısından küçümsenmemesi gerekmektedir. Bunun ilk sebebi Platon'un epistemolojik bir tartışmada *fantasia* kavramını tartışmaya dâhil etmiş olmasıdır. İkinci sebebi ise, *fantasia* ile akraba olan *fainetai*, *fainestai*, *fantasma* ve *fainomena* gibi kavramların diğer diyaloglarda da kullanılmalarına rağmen bu diyalogda bariz bir biçimde daha yoğun kullanılmış olmalarıdır. Sözlü gelenek içinde yaşamış bir filozof olan Platon'un akraba kavram öbeklerini konuşmanın doğası içerisinde sıkça kullanması anlaşılabilir bir husustur. Burada konumuz açısından önemli olan nokta, Platon'un epistemolojik bir tartışma yürütürken zihninde güçlü çağrışımlar yaratan kelimelerin *fantasia* ve onunla aynı kökten gelen kelimeler olmalarıdır. Dolayısıyla Platon'un epistemolojik bir tartışma yürütürken ve *fantasia* kavramını da tartışmaya dâhil etmişken bu kavram ile akraba olan kavramları diğer diyaloglarından çok belirgin bir biçimde daha yoğun kullanması, dikkatten kaçmaması gereken bir noktadır.

Theaitetos diyalogunda *fantasia*'nın epistemolojik bir tartışmaya fiilen dâhil edildiği, aynı zamanda bu kavramla akraba olan kavramların bariz bir biçimde önceki eserlerdekinden daha sık kullanıldığı görülmektedir. Buna mukabil *fantasia*'nın nasıl tanımlanması gerektiği ve diğer kavramlarla arasında ne gibi ayrımlar olabileceği hususunda *Theaitetos* diyalogunda net cevaplar bulunmamaktadır. Bu sorunun çözümü için *Sofist* diyaloguna başvurulması gerektiği söylenebilir. Çünkü bu diyalogda Platon, *fantasia* kavramını hem doğrudan birkaç kez kullanmış hem de diğer diyaloglarında rastlamadığımız biçimde açık olarak tanımlamıştır.

Tanımın en açık yapıldığı diyalog olan *Sofist*'te Platon, *fantasia* kavramını tıpkı *Theaitetos* diyalogunda olduğu gibi "sanı", "düşünce" ve "algı" gibi kavramlarla yanyana kullanmakta ve buna ek olarak *fantasia*'yı insanın ruhunda oluşan bir olay olarak gördüğünü belirtmektedir.⁶ Ancak *fantasia* ruhta kendi kendisine oluşmamaktadır; zira Platon ruhta kendi başına oluşan şeyi düşünce olarak tanımlarken *fantasia*'yı algıyla bağlantılandırarak "böyle bir durum, bağımsız olarak değil ama duyum aracılığıyla herhangi bir kimsede meydana geldiğinde, uygun biçimde görünüş ya da *fantasia* olarak isimlendirilemez mi?"⁷ demektedir.

⁵ Plato; *Theaitetos* 161 e-162 a.

⁶ Bkz. Plato; *Sophist* 263-d, Trans. Harold North Fowler, Ed. Jeffrey Henderson, LCL 123, Harvard University Press, England 2006.

⁷ Plato; *a.g.e.*, 264-a.

Farkedilebileceği üzere Platon burada açık biçimde *fantasia*'nın duyum aracılığıyla meydana geldiğini belirtmektedir. Bu pasajdan anladığımız, *fantasia*'nın düşünce olmadığı fakat duyumla bir bağlantısı bulunduğuudur. Ama bu bağlantının nasıl bir bağlantı olduğu burada belirtilmemektedir. Diyaloğun ilerleyen pasajlarından birinde Platon daha net ifadeler kullanarak şunları söylemektedir.

...gördük ki düşünce, ruhun kendi kendisiyle konuşmasıdır, sanı [ise] düşüncenin sonucudur ve “görünür” (*φαίνεται-fainetai*) dediğimiz zaman kastettiğimiz, duyum ve sanının bir karışımıdır...⁸

Yukarıda alıntılanmış olan iki pasaj üzerinde biraz daha durmak gerekmektedir. Çünkü Platon *fantasia*'yı önce duyumla bağlantılandırmakta ve düşünceden farklı bir yere konumlandırmakta, ardından yukarıdaki alıntıda *fantasia*'nın sanı ve duyum karışımı olduğunu söylemekte ve sanının da düşüncenin sonucu olduğunu eklemektedir. Buradan, *fantasia*'nın doğrudan duyumla bağlantılı olmasının yanı sıra, sanı ile ilgili olması sebebiyle düşünceyle de bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Platon'a göre *fantasia*'nın algı ve sanının bir karışımı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda *fantasia* hem duyum hem de düşünce ile bağlantılı olmaktadır.

Fantasia'nın bu duyum ve düşünce karışımı doğası *Sofist* diyaloğunu anlamak açısından da oldukça önemlidir. Zira Platon bu kavramları kullandığı bölümde sofistin gizlendiği yerleri açık etmeye çalışmakta ve diyalogdaki karakterlere de sofist yakalatmaya uğraşmaktadır. Sofistin bu kadar iyi gizlenebilmesinin ve aldatici olabilmesinin arkasındaki nedenlerden birisi de *fantasia*'nın hem duyum hem de düşünce ile bağlantılı olan bu içinden çıkılmaz doğasıdır. Çünkü sofist sanı, duyum, bilgi ve *fantasia* gibi kavramları kendi isteğine göre bir o tarafa bir bu tarafa yaslayarak akıl yürütebilmektedir. Sıkıştığı yerlerde de konunun doğasında bulunan muğlaklığa sığınmaktadır. Tam bu noktada *Theaitetos* diyalogundaki tartışma hatırlatılabilir. Zira yukarıda alıntılanmış olduğu üzere, Platon Protagoras'ın görüşlerini epistemolojik bir tartışmanın ortasında dillendirirken *fantasia*'ya başvurmaktadır. Bunun bir tesadüf olmayıp konunun doğası ve dolayısıyla da *fantasia*'nın yapısıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Platon felsefesi açısından *fantasia*'nın doğrudan duyum olmadığı açıktır. Ancak tüm bu aktarılanlara rağmen *fantasia*'nın Platon felsefesindeki yerini iyi bir biçimde konumlandırmak zor görünmektedir, zira onun tam olarak algılara ve duyumlara mı, yoksa düşünceye mi ait olduğu açık değildir. Bu bağlamda Cocking de Platon'da “imgelem bir kavram olarak belirli bir şekil ya da kesinlik almaz ... Kelime dağarcığı açısından bakıldığında Platon'un *fantasia*'sı henüz imgelemin günümüzdeki alışılmış kullanımının özelliklerinden hemen hiçbirini yüklenmemiştir”⁹

⁸ Plato; *a.g.e.*, 264-a, b.

⁹ J. M. Cocking; *a.g.e.*, s. 8.

tespitinde bulunmaktadır. Zaten onun bu kavramı algı ve sanının bir karışımı ya da birleşmesi olarak tanımlaması da bunu göstermektedir. Kavramın ilk olarak belirli bir biçimde tanımlandığı ve epistemolojik eleman olarak kullanıldığı yer ise Aristoteles'in *De Anima* isimli kitabıdır. Ancak bu esere geçmeden önce epistemolojik açıdan önem arz ettiği için Platon'un kullandığı kavramlardan *fantasia* ve *fantasma* kavram çifti ile *eikasia* ve *eikone* kavram çifti arasındaki paralellığe dikkat çekmekte fayda vardır. Çünkü tercümelerde özellikle *eikone* ve *phantasma* kavramları arasındaki fark yeterli bir biçimde verilememektedir. Bunun sebebi iki kavramın da bir imgeye işaret ediyor olmasıdır. Ancak aralarındaki önemli farkın akılda tutulması Platon'u anlamak bakımından önem arz etmektedir.

Bu kavram çiftlerinden *eikasia* zaman zaman sanı ve benzerlik anlamlarında kullanılıyor olabilsede temelde "gölgeler ya da imgeler üzerinden kavrama"¹⁰ olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla *eikasia* bağlamında birşeyin aslı ve onun kopyası gündeme gelmektedir. Çünkü gölgeler üzerinden kavranan birşey varsa, bu gölgesi kavranan şeyin aslı da olmak zorundadır. *Eikone* ise bunun nesnesini oluşturmada, dolayısıyla "imge"¹¹ anlamına gelmektedir.

Ancak yukarıda Platon'dan alıntılanıldığı üzere *fantasia* ve *fantasma* kavram çifti zihne ya da Platon'un deyimiyle, ruha aittir. Oysa *eikasia* ve *eikone* bizim dışımızdaki nesnelere atıfta bulunmaktadırlar. Çünkü *Devlet* diyalogundan öğrendiğimize göre *eikasia*'nın nesnesini, yani *eikone*'yi aynada ya da suda gördüğümüz türden görüntüler, gölgeler ve bunlara benzer şeyler oluşturmaktadır.¹² Bu bakımdan burada bir asıl-kopya ilişkisi söz konusudur. "Diğer yandan, onun *fantasia* ve *fantasma* terimlerini kullanışı herhangi bir zorunlu atıf içermemektedir."¹³ Dolayısıyla sözlük anlamları itibarıyla benzer tanımlara sahip olan bu kavram çiftlerinden *eikasia* ve *eikone* dışımızdaki dünyaya, *fantasia* ve *fantasma* ise zihnimize ya da ruhumuza aittirler. Bu bağlamda Cocking de "nasıl *fantasia* görünüşler ve görünme ile iştirak etmeliyse, *eikasia* da kopyalar ve kopyalama ile iştirak etmelidir"¹⁴ tespitinde bulunmaktadır. Bu hususlar tartışmalı birçok felsefi sorun doğurabilirler ama buna rağmen aradaki paralellik unutulmamalı ve özellikle *fantasia* üzerinde düşünürken bu ayrımlar akıldan çıkarılmamalıdır.

¹⁰ LSJ, s. 484. *Eikasia* kavramının özellikle *Devlet* diyalogunda merkezi bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. *Devlet* diyalogunun 6. ve 7. kitaplarında ayrıntılı biçimde ele alınan *eikasia*'nın sanı olarak tercüme edilmesinden özellikle kaçınılmasının sebepleri için bkz. Plato, *Republic*, 511-e, Trans. Paul Shorey, Ed. Jeffrey Henderson, LCL 276, Harvard University Press, London 2006.

¹¹ LSJ, s. 484. Bu sözlükte "imge" (*image*) olarak karşılanan *eikone* ve *eikasia* kavramları Türkçe'de "yansı" kavramıyla da karşılanmaktadır. Türkçe'deki bu ifadenin konuyu zaman zaman daha iyi ifade ettiğini söylemek mümkün görünmektedir.

¹² Platon, *Devlet* 509-d, e, Çev. Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz, 2. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000.

¹³ Murray Wright Bundy; *a.g.e.*, s. 29. *Eikasia-eikon* ve *fantasia-fantasma* gibi kavram çiftleri hakkında ayrıca bkz. Murray Wright Bundy; *a.g.e.*, s. 11-12.

¹⁴ J. M. Cocking; *Imagination-A Study in The History of Ideas*, Routledge, London and New York 1991, s. 8.

Aristoteles'te Fantasia'nın Tanımı ve Epistemolojik İşlevleri

Fantasia kavramının Aristoteles'te, Platon'a nazaran çok daha açık ifadelerle tanımlandığı görülmektedir. Üstelik Aristoteles'in bu konudaki görüşleri tüm felsefe tarihinde belirleyici bir etki yapmıştır. Ancak yine de *fantasia*'nın tanımlanması ve ele alınması meselesi bazı güçlükler içermektedir. Bu belli ölçülerde konunun doğasındaki karmaşadan belli ölçülerde de kavramın taşıdığı anlam yükünden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki bu kavramın epistemolojik açıdan önemi olduğu kadar, etik açıdan da önemi bulunmaktadır. Ayrıca *fantasia*'nın rüyalarla ve hafıza ile de yakından ilgisi vardır. Tüm bunların dışında kavramın modern literatüre tercümesi ve bu tercümenin zihnimize yarattığı çağrışımlar da ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Dorothea Frede'nin de tespitiyle "*fantasia* kavramıyla ilgili zorluklar tercüme ile başlamaktadır. Problemlerden biri, *fantasia*'nın üçlü bir görev ifa etmesidir. O, yetiyi, eylemi ya da işleyişi ve ürün ya da sonucu işaret etmektedir."¹⁵

Konuyla ilgili diğer bir sorun ise *fantasia*'nın diğer yetilerden ayrı müstakil bir yeti olup olmadığı sorunudur. Örneğin Lowe Malcolm "Aristoteles *fantasia*'nın ayrı bir yeti mi yoksa başka bazı yetilerin görünüşü mü olduğu konusunda net değildir"¹⁶ tespitinde bulunmaktadır. *De Anima*'da Aristoteles konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır.

...özü bakımından diğer bölümlerden farklı olan; fakat ruhta ayrı bölmelerin olduğunu varsaydığımızda hangisiyle özdeş, hangisinden farklı olduğunu kolayca söyleyemediğimiz, imgeleyen bölüm (*fantastikon*)...¹⁷

Bu bakımdan *fantasia* kavramının çevresinde kümelenen *fantastikon* ve *fantasma* gibi kavramların da akılda tutulması gerekmektedir. Zira "*fantasia* konusunda o, sıklıkla ürünü işaret etmek için *fantasma*'ya döner ve bazen de yetiyi ifade etmek için *fantastikon*'u kullanır."¹⁸ Kavramlar arasında böyle bir fark bulunmasına rağmen, yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, *fantasia* genelde bu üç anlamı da içerecek şekilde kullanılmaktadır.

Kavramın tanımına geçmeden önce Aristoteles'in *fantasia*'nın etimolojik kökeni ile ilgili yaptığı tespiti hatırlatmak gerekmektedir. Zira Aristoteles'in kavramın etimolojisiyle ilgili görüşlerinin bugün doğru olmadığı düşünülmesine rağmen¹⁹ onun fikirlerini anlayabilmek için bu açıklamasını akılda tutmak yardımcı olacaktır. Çünkü kavrama yüklenen işlevlerin bu açıklamayla ilgisi bulunmaktadır. Aristoteles'e göre bu kavram

¹⁵ Dorothea Frede; "The Cognitive Role of Phantasia in Aristotle", *Essays on Aristotle's De Anima* (ed. Amélie Oksenberg Rorty&Martha C. Nussbaum), Oxford University Press, 1995, s. 280.

¹⁶ F. Lowe Malcolm; "Aristotle on Kinds of Thinking", *Phronesis*, Vol. 28 (1983), s. 25.

¹⁷ Aristotle; *De Anima* 432 a 30, b 1-5, Trans. J. A. Smith, *The Works of Aristotle* Volume III, Ed. W. D. Ross, Oxford University Press, Great Britain 1931.

¹⁸ Dorothea Frede; *a.g.e.*, s. 281. Ayrıca bkz. Gerard Watson; *Phantasia In Classical Thought*, Galway University Press, Galway 1988, s. 29 ve 35.

¹⁹ Murray Wright Bundy; *a.g.e.*, s. 70.

ışık anlamına gelen *faos*'tan türemektedir. Bu bağlamda *De Anima*'nın 3. Kitabının sonunda "görme en gelişmiş duyu olduğu için *fantasia* ismi *faos*'tan (ışık) oluşturulmuştur çünkü ışık olmadan görmek mümkün değildir"²⁰ tespitinde bulunmaktadır. Freudenthal'ın "'görünür, kendini gösterir' anlamına gelen *fantazoma*'nin pasif formunu, duyular için, özellikle de göz için, 'görünüş, görünme' anlamına gelen *fantasia* olarak adlandırmak uygundur"²¹ şeklindeki tespiti, neden Aristoteles'in ışık ve *fantasia* ile bir bağlantı kurduğunu daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Günümüzde ise bu kavramın doğrudan ışık ile bir bağlantısı kurulmamakla birlikte, "görünüş" ve "görünüşe çıkmak" ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Örneğin Schofield'in belirttiğine göre "*fantasia*, tıpkı *fantasma* gibi 'görünür kılmak', '*fainestai*'ye neden olmak' anlamına gelen ve Hellenistik dönemden önce sadece orta ve pasif formlarında karşımıza çıkan *fantazō* fiilinden türemektedir."²²

Kavramın tanımına geçecek olursak Aristoteles'te *fantasia* hem duyumla hem de diğer epistemolojik süreçlerle yakından ilgilidir. İlk olarak, yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere, "görünüş"le ve bu bağlamda da duyularla sıkı bir bağlantı içerisindedir. Zira *fantasia* esasında duyumdan türemekte ve temel özelliklerini de duyumun temel özelliklerinden almaktadır.²³ Bununla paralel olarak Aristoteles'in *Retorik*'teki tanımına göre "*fantasia* zayıf bir duyumdur."²⁴ Ancak tüm bu benzerliklere rağmen Aristoteles *fantasia*'yı Platon'un aksine sanı, duyum ve algı gibi diğer epistemolojik unsurlardan dikkatli bir biçimde ayırmakta ve "*fantasia* hem duyumdan (*aisthesis*) hem de diskursif düşünceden (*dianoia*) farklıdır"²⁵ tespitinde bulunmaktadır. Ayrıca *De Somniis*'te Aristoteles, konuyla ilgili olarak duyu algısı ve *fantasia*'nın ruhun aynı bölümüne ait olmalarına rağmen bunların farklı doğaları olduğunu söylemekte ve bu noktada rüyalara değinerek rüyalarda bir bakıma vasıfsız duyular olan *fantasma*'ların bulunduğuna işaret etmektedir.²⁶

Bu noktada akla, zayıf bir duyum olarak tanımlanmasına ve hatta duyumlama ile (*aisthetikon*) aynı temel özelliklere sahip olduğu söylenmesine rağmen *fantasia*'nın duyumdan nasıl ayrı olabileceği sorusu gelmektedir. Bu hususta ilk olarak şu belirtilmelidir ki *fantasia* duyumlamadan ayrıdır, çünkü duyumlama duyulanan nesne bulunmadığında oluşmaz, ancak *fantasia* nesnenin yokluğunda da üretilebilmektedir. Örneğin bir nesne fiilen karşımda bulunmasa da onunla ilgili bir *fantasia* oluşabilir. Bunun başka bir kanıtı da rüyalar, çünkü

²⁰ Aristotle; *De Anima* 429-a 1-5.

²¹ J. Freudenthal; *Über den Begriff des Wortes Φαντασία Bei Aristotle*, Druck Der Universitäts-Buchdruckerei von E. A. Huth, Göttingen 1863, s. 15.

²² Malcolm Schofield; "Aristotle on the Imagination", *Essays on Aristotle's De Anima* (ed. Amélie Oksenberg Rorty&Martha C. Nussbaum), Oxford University Press, 1995, s. 252.

²³ Bkz. Victor Caston; "Why Aristotle Needs Imagination", *Phronesis*, Vol. 41, No. 1 (1996), s. 47.

²⁴ Aristotle; *Rhetorica* 1470-a 25-30, Trans. W. Rhys Roberts, *The Works of Aristotle* Volume XI, Ed. W. D. Ross, Oxford University Press, 4th Edition, Great Britain 1959.

²⁵ Aristotle; *De Anima* 427-b 15-20.

²⁶ Aristotle, "The Parva Naturalia-De Somniis" 459-a 15-25, Trans. J. I. Beare, *The Works of Aristotle* Volume III, Ed. W. D. Ross, Oxford University Press, Great Britain 1931.

rüyada duyum ve duyumlama bulunmazken *fantasia* ve *fantasma* bulunabilmektedir. Ayrıca Aristoteles'e göre duyumlamalar her zaman doğruyken *fantasia* ve *fantasma* yanlış olabilmektedir. Aristoteles *De Anima*'da bu konuyla ilgili şu tespitleri yapmaktadır.

[*Fantasia*'nın] duyum olmadığı şu mütalaalardan açıktır: Duyum ya bir yetidir ya da bir eylem (*energeia*), yani görme duyusu (*opsis*) ya da görme eylemidir (*hōrasis*): O [yani *fantasia*], uykuda olduğu üzere, bu ikisinin yokluğunda da görünür. Yine duyum daima hazır bulunanla ilgiliyken, *fantasia* böyle değildir. ... Ayrıca duyumlar her zaman doğrudur, *fantasia*'lar ise çoğunlukla yanlıştır.²⁷

Yukarıdaki pasajda dikkat edilmesi gereken önemli bir diğer husus da duyumların sürekli doğru olmasına rağmen *fantasia*'nın çoğunlukla yanlış olması hususudur. Çünkü duyumlar ve *fantasia* arasındaki bu fark Aristoteles'in "yanlışlık"la ilgili önemli bir epistemolojik sorunu çözebilmesini sağlamaktadır. Şöyle ki Aristoteles'e göre "duyumla bilgi edinilmez"²⁸ fakat bilgi, duyum ve algıdan başlayıp kavram, düşünce ve yargı ile ilerleyen bir sürecin bütünü sonunda meydana çıkmaktadır.²⁹ Bu konuda Aristoteles *İkinci Analitikler*'de şu tespitleri yapmaktadır.

İmdi duyumdan anı dediğimiz şey, aynı nesneye ait anının sık sık yinelenmesinden ise deneyim oluşur: bir deneyim sayıca pek çok anıdır. Deneyimden -ruhta tümüyle dural olan tümelden, çokluğun tümü içerisinde aynı olan, çokluğun dışındaki birlikten- sanat ile bilimin ilkesi çıkar: oluşla ilgiliyse sanatın ilkesi, varlıkla ilgiliyse bilimin ilkesi.³⁰

Aristoteles'in nazarında, yukarıda da alıntılanmış olduğu üzere, duyumlar her zaman doğru olduklarına göre, yanlışlık duyumdan bilgiye uzanan ara süreçlerde meydana geliyor olmalıdır. İşte *fantasia*'nın burada da önemli bir rolü bulunmaktadır. Çünkü, aşağıda gösterileceği gibi, *fantasia* hem hafıza ve deneyimlerin oluşturulmasıyla hem de zihnin düşünebilmesi için gerekli malzemeler olan *fantasma*'ların teşkil edilmesiyle yakından bağlantılıdır. Bu bakımdan Aristoteles'in *fantasia*'yı işe koşmasının nedenlerinden birisinin bu epistemolojik sorunu açıklamak olduğu ileri sürülebilir.³¹

Bu husus Aristoteles'ten önce ortaya çıkmış olan kimi felsefi sorunları da daha iyi anlamak için önemlidir. Şöyle ki Aristoteles'in hem *De*

²⁷ Aristotle; *De Anima* 428-a 5-10.

²⁸ Aristoteles; *İkinci Çözümlemeler* 1. Kitap XXXI 87-b, Çev. Ali Houshiary, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005.

²⁹ Sadık Türker; *Aristoteles, Gazzali ile Leibniz'de Yargı Mantığı*, Dergah Yay., İstanbul 2002, s. 63-64.

³⁰ Aristoteles; *İkinci Çözümlemeler* 2. Kitap IX 100-a.

³¹ Bkz. Victor Caston; *a.g.e.*, s. 21-22 ve 27 vd. Ayrıca bkz. Joyce Engmann; "Imagination and Truth in Aristotle", *Journal of the History of Philosophy*, Volume 14, Number 3, July 1976, s. 262-264.

Anima'da hem de *Metafizik*'te belirttiğine göre ondan önceki filozoflar duyumlama ve düşünmeyi bir tutmaktadırlar. Örneğin *De Anima*'da Aristoteles "gerçekten de eskiler, düşünce ve algıyı özdeşleştirecek kadar ileri giderler"³² tespitinde bulunmakta, *Metafizik*'te ise şu tespitleri yapmaktadır.

Genellikle bu filozofların duyulara görünen şeyin doğru olması gerektiğini söylemelerinin nedeni, onların düşünceyi duyuma, duyumu da basit fiziksel bir değişmeye özdeş kılmalarıdır. Gerçekten Empedokles, Demokritos ve hatta deyim yerindeyse bütün diğer filozofların bu tür görüşlere kapılmalarının nedeni budur.³³

Aristoteles'ten önceki Yunan felsefesinde genel kabul gördüğünü Aristoteles'ten öğrendiğimiz bu yaklaşımın çıkartacağı sorunları tahmin etmek pek de zor değildir. Sofist'lerin bilginin altındaki zemini oymaları bu yolla mümkün olmuştur. Zira duyular kişilere göre değişebildikleri için, duyum ile düşünce bir tutulduğunda herkesin kabul etmesi gereken bir görüş olduğunu ileri sürmek imkânsızlaşır. Protagoras'ın "bütün şeylerin ölçüsü insandır, var-olanların var olduğu, var olmayanların var olmadıkları için"³⁴ yargısı ve bunun epistemolojide yol açtığı sorunlar da Yunan düşüncesinin bu özelliğiyle bağlantılandırılabilir. Aynı biçimde Platon'un bilhassa *Theaitetos* ve *Sofist* diyaloglarında ele aldığı sorunlar da bu genel anlayışla yakından ilgilidir. Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere, *Theaitetos*'ta bilginin duyum olup olmadığı Protagoras üzerinden ayrıntılı bir biçimde tartışılmakta, *Sofist*'te ise sofistin bilgi ve duyum arasındaki, dolayısıyla da varlık ve bilgi arasındaki bu muğlak duruma dayanarak karanlıklara gizlenebildiği ileri sürülmektedir. İşte Aristoteles'in duyum ve düşünceyi birbirinden ayırarak *fantasia*'yı ara bir unsur olarak ikame etmesi bu sorunlarla yakından alakalıdır. Çünkü böylece Aristoteles kendisinden önce karşılaşılan epistemolojik ve ontolojik sorunları belli ölçülerde bertaraf etmiş bulunmaktadır. *Fantasia*'nın epistemolojik açıdan böyle bir öneminin olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Fantasia duyum olmadığı gibi sağlam bilgi (*episteme*) ve akıl da (*nous*) değildir, çünkü her zaman doğru olması gereken bu gibi şeylerin aksine *fantasia* yanlış da olabilir.³⁵ Ne duyumlama ne de sağlam bilgi olmayan *fantasia*'nın sanı olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Aristoteles'e göre *fantasia* sanı da değildir. Bu konuda yine *De Anima*'da şu ifadelere rastlıyoruz.

Bu nedenle geriye, onun [*fantasia*'nın] sanı olup olmadığını anlamak kalmaktadır, çünkü sanı doğru ya da yanlış olabilir.

³² Aristotle; *De Anima* 427-a 20-25.

³³ Aristoteles; *Metafizik* 1009-b 10-15, Çev. Ahmet Arslan, 2. b., Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.

³⁴ Walter Kranz; *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, Çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, 2. b., İstanbul 1994, s. 194.

³⁵ Bkz. Aristotle; *De Anima* 428-a, 15-20.

Ama sanı, inancı (*pistis*) gerektirir, zira ileri sürdüğümüz düşünceye inancımız olmazsa bir sanımız olamaz ve hayvanlarda genelde *fantasia*'ya rastlamamıza rağmen hiçbir zaman inanca rastlamayız. Ayrıca her sanı inancı, inanç kanaati (*to pepeisthai*) ve kanaat de *logos*'u takip eder. ... Dolayısıyla açıktır ki *fantasia* ne duyumun eşlik ettiği bir sanı, ne duyum aracılığıyla ortaya çıkan bir şey, ne de sanı ve duyumun bir karışımıdır.³⁶

Bu alıntıdan da anlayabileceğimiz üzere Aristoteles'in görüşü Platon'un görüşüne karşıdır. Çünkü o, Platon'un aksine, *fantasia*'nın sanı ve duyum birleşimi birşey olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Bu sebepten *fantasia*'nın Aristoteles'in bilgi anlayışında daha önemli bir yerde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Aristoteles bu açıklamalarla *fantasia* ve diğer epistemolojik unsurlar arasındaki farkları ortaya koymakta ve *fantasia*'nın ne olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Ama hala *fantasia*'nın ne olduğu sorusu açıkta durmaktadır. Çünkü bir şeyin ne olmadığını göstermekle tanımının yapıldığının söylenmesi mümkün değildir. Bu noktada Aristoteles *fantasia*'yı "duyumun (*sense*) gücü sonucunda bilfiil meydana getirilen bir hareket olmalı"³⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Burada *fantasia*'nın bir "hareket" olarak anlaşılması biraz muğlak görünmektedir ama oldukça anlamlıdır. Şöyle ki onun *fantasia*'yı duyumlar aracılığıyla harekete geçen yeti ve bu yetinin hareketinin sonucunu da *fantasma* olarak anladığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu bağlamda Gerard Watson da "öyleyse *fantasia*, duyu algılarının akıl sahibi ruhun işleyişi için ulaşılabilir olan *fantasmata*'ya mutasyonu için gereklidir"³⁸ tespitinde bulunmaktadır.

Fantasia'nın işlevi oldukça önemlidir, çünkü ürettiği *fantasma*'lar duyumdan hareketle ortaya çıkarılmış oldukları gibi duyum değillerdir ve bu bakımdan aklın nesnelere olabilecek özelliklere sahiptirler. Aristoteles'in deyişiyle "her *fantasia* ya aklidir (*logistike*) ya da duyusaldır (*aistetike*)"³⁹ Ayrıca duyumun olmadığı zamanlarda da hizmet görebilmektedirler. Bu bakımdan Aristoteles, "düşünen ruha *fantasma*'lar, sanki algı içerikleriymiş gibi hizmet verirler ... ruhun asla *fantasmasız* (*aneu fantasmatos*) düşünmemesinin sebebi işte budur"⁴⁰ tespitinde bulunmaktadır. Bu bakımdan duyumlar, *fantasia* ve akıl bir bütün oluşturmaktadır. Konuyla ilgili olarak Aristoteles'in şu ifadeleri bunu açıkça göstermektedir.

... kimse duyuların yokluğunda bir şey öğrenemez ya da anlayamaz ve bir şeyin üzerine düşünüldüğü zaman, zorunlu olarak bir *fantasma*'nın üzerine düşünülür. Çünkü *fantasma*'lar maddi olmamaları hariç duyusal içerikler (*aisthemata*) gibidirler. *Fantasia* ise iddia (*fasis*) ve yadsımadan (*apofasis*)

³⁶ Aristotle; *De Anima* 428-a 19-30.

³⁷ Aristotle; *De Anima* 429-a 1-5.

³⁸ Gerard Watson; *a.g.e.*, s. 27.

³⁹ Aristotle; *De Anima* 433-b, 25-30.

⁴⁰ Aristotle; *De Anima* 431-a, 15-20. Ayrıca bkz. Aristoteles *a.g.e.*, 431-b.

farklıdır, çünkü doğru ya da yanlış olan bir şey, kavramların (*noema*) bir sentezini gerektirir.⁴¹

Bu aktarılanlardan da anlaşılabilceği üzere *fantasia*, duyum ve düşünce arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Dolayısıyla epistemolojik açıdan oldukça önemli bir yerde durduğunu söylemek mümkündür. *Fantasia*'nın Aristoteles'te karşımıza çıkan bu işlevi tüm felsefe tarihi boyunca farklı bağlamlarda gündeme gelmiştir. Filozofların eğilimleri ve felsefelerinin ilkeleri gereği bu yetinin kullanımı çeşitlenmiş ve farklı bağlamlar kazanmıştır. Buna rağmen *fantasia*'nın duyum ile düşünce ve bireysel olan ile genel olan hakkındaki tartışmalarda bir biçimde meseleye dâhil olduğu görülmektedir.

Bunlara ek olarak *fantasia*'nın önemli bir yönü üzerinde daha durmak gerekmektedir. Şöyle ki, düşünme eylemi için hayati öneme sahip olan unsurlardan birisi de hafızadır. *Fantasia*'nın hafızayla da yakından bağlantısı olduğu görülmektedir. Çünkü bir şeyin hatırlanması için onun *fantasma*'sının bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla *fantasia* olmadan hafızanın da olması mümkün değildir. Bu bağlamda Aristoteles *De Memoria* (Hafıza Üzerine) isimli eserinde şunları söylemektedir.

Fantasia konusu "Peri Psykhês" isimli çalışmamızda zaten incelenmişti. Bir *fantasma* olmaksızın düşünmek imkânsızdır. ... Dolayısıyla hatırlama, hatta zihinsel nesnelere hatırlanması *fantasma*'sız olamaz; çünkü *fantasma* ortak duyunun *pathos*'udur.⁴²

Aristoteles'in ifadelerinden de anlayabileceğimiz üzere *fantasia*'nın hafıza için de oldukça önemli bir yeri vardır. Aristoteles'in *fantasia*'yla ilgili yaptığı tespitler gerçekten etkileyicidir. Zira ilk defa onun tanımladığı biçimiyle *fantasia* epistemolojik bir eleman olarak felsefe literatürüne yerleşmiş ve onun bu konuyla ilgili tespitlerinin hemen hepsi *fantasia*'yla ilgili görüşlerde öyle ya da böyle etkili olmuştur. Kavrama yüklediği işlev de aşağı yukarı aynı kalmıştır. Aristoteles'in *fantasia*'yı duyum ve akıl arasına yerleştirmesi hakkında Cocking de şunları söylemektedir: "Aristoteles tutarlı bir biçimde onu [*fantasia*'yı] oraya yerleştirir ve Rönesans onun hem doğasını hem de rolünü değiştirene kadar rasyonalist Batı'da orada kalmıştır."⁴³ Hatta ayrıntıdaki tartışmaları ve çeşitlenen görüşleri bir tarafa bırakıp daha genel bir perspektiften bakacak olursak, durumun Rönesans'la

⁴¹ Aristotle; *De Anima* 432-a, 5-10.

⁴² Aristotle; "De Memoria" 449-b 30/450-a 10-15, *The Parva Naturalia*, Trans. J. I. Beare, *The Works of Aristotle* Volume III, Ed. W. D. Ross, Oxford University Press, Great Britain 1931. Metnin orijinalindeki *fantasia* kavramı bu İngilizce tercümede *presentation* olarak tercüme edilmiştir, buradaki alıntıda metnin aslına sadık kalınarak *fantasia* kavramı olduğu gibi bırakılmıştır. Grekçe orijinal metin için bkz. Aristotle; *De Sensu And De Memoria* 449-b 30/450-a 10-15, Trans. G. R. T. Ross, Cambridge University Press, 1906, s. 102.

⁴³ J. M. Cocking; *a.g.e.*, s. 11. Ayrıca bkz. J. M. Cocking; *a.g.e.*, s. 31.

bile değişmeyip günümüze kadar aynı kaldığını söylemek mümkün görünmektedir.⁴⁴

Fantasia'yla ilgili yaklaşımların felsefe tarihinde çeşitlendiği ve bu yeti hakkındaki görüşlerin zaman zaman olumlu zaman zaman olumsuz özellikler taşıdığı, dolayısıyla inişli çıkışlı bir hikâyesi olduğu görülmektedir. Platon ve Aristoteles'ten sonra bu konuda Epikürosçular, Stoacılar, Yeni Platoncular da fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu okullara da kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Aristoteles Sonrası Antik Felsefede *Fantasia* Kavramı

Fantasia'yla ilgili olarak Aristoteles'in ardından dikkate alınması gereken ilk felsefe okulu Epikürosçuluktur. Onların *fantasia* konusundaki görüşlerinin oldukça dikkat çekici olduğunu söylemek mümkündür. *Fantasia* ile ilgili olarak ilk önce *eidola* kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü Epikürosçuluk'a göre "katı maddelerin *eidola* adını verdiğimiz kopyaları vardır"⁴⁵ ve bu kopyalar bize dış nesnelere gelirler. Dış nesnelere gelen bu kopyalar nesnenin temel özelliklerinden olan biçimini korurlar ve böylelikle bize, sürekliliği olan şeylerin *fantasia*'larını sağlarlar. Gerard Watson'ın bu konudaki tespitlerine dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Kopyalar ya da benzerlikler bize dış nesnelere gelirler ve bu benzerlikler nesnelere renklerini ve biçimlerini görüşümüze ya da zihnimize uygun bir boyutta saklarlar. ... Bize, sürekli varolan tek bir şeyin *fantasia*'sını verir ve dışta bulunan nesneden gelen etkinin benzerini muhafaza ederler.⁴⁶

Anlaşılabileceği gibi Epikürosçular'a göre *fantasia*'nın çalışması ve *fantasma*'nın meydana gelmesi için öncelikle dış nesnelere duyular ve bunların "kopyaları" ile "benzerleri"nin oluşması gerekmektedir. Burada kopyadan ve benzerlikten kastedilen, dış nesnelere duyularımızda oluşturduğu etkilerdir. *Fantasia* ise bunlardan ayrı bir yerde durmaktadır ve "*fantasia*, aynı nesnenin inanılmaz bir hızla hareket eden benzerlikler (*likenesses*) silsilesinin bize çarpmasının ve o nesnenin bileşik bir resmini inşa etmesinin sonucudur. O halde *fantasia* sadece tek bir benzerlik değil ama duyuların doğal olarak içerildiği normal algı durumundaki benzerliklerin bir toplamıdır."⁴⁷ Burada anlatılmak istenen şey temelde, *fantasia*'nın tek tek duyuların bir kopyası olmadığı, aksine duyuların

⁴⁴ Albert William Levi'ye göre *De Anima*'dan çağımıza kadar bu kavramın yüklendiği görev değişmemiştir. Bu bağlamda şu tespitleri yaptığını görmekteyiz: "*De Anima*'dan Gilbert Ryle'a kadar klasik epistemoloji imgelemi bilgi için bir yardımcı olarak görmüştür; algı ve düşünce arasında gerekli bir köprü gibi." Bkz. Albert William Levi; "The Two Imaginations", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 25, No. 2 (Dec., 1964), s. 199. Ayrıca bkz. Albert William Levi; *a.g.e.*, s. 188.

⁴⁵ Gerard Watson; *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁶ Gerard Watson; *a.g.e.*, s. 38-39. Ayrıca bkz. Diogenes Laertius; *Lives of Eminent Philosophers* X-49, Trans. R. D. Hicks, Cambridge Harvard University Press, 1972.

⁴⁷ Gerard Watson, *a.g.e.*, s. 39.

toplamından oluşan bir yapı olduğudur. Dolayısıyla *fantasia* sadece bir kopya ve sıradan bir tıpkıbasım değildir. Böylece *fantasia* duyumla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, ondan farklı özellikler taşımaktadır.

Epikuroşçular'ın bu görüşlerine ek olarak çok dikkat çekici bir anlayışları daha vardır. Bu da "önceden kavrayış" ya da "ön kavrayış" olarak tercüme edilebileceği gibi "şema" olarak da karşılanabilecek olan *prolepsis* (πρόληψις) kavramıdır. *LSJ*'de de bu kavram "deneyimin uygun düştüğü zihinsel resim ya da şema"⁴⁸ kelimeleri ile karşılanmaktadır. Epikuroşçular *prolepsis* kavramıyla, aynı türden *fantasma*'ların bir araya gelerek oluşturdukları genel bir çerçeveyi anlatmak istemektedirler. Bu çerçevenin önem arz etmesinin sebebi, nesnelere tanınamamızın ancak bunlar sayesinde mümkün olmasıdır. Bu konuda Diogenes Laertius'un aktardığı şu pasaja başvurmak yerinde olacaktır.

Neyi aradığımızı bilmemiş olsaydık, asla bir incelemeye başlayamazdık. Örneğin, "ötede duran nesne bir at ya da bir inek"tir yargısında bulunmak için bir atın ya da bir ineğin biçimini ön kavrayış (*prolepsin*) ile önceden tanımış olmamız gerekmektedir. İlk olarak ön kavrayış sayesinde bir nesnenin biçimini tanınamıyşsak, hiçbirşeyi adlandıramayız.⁴⁹

Epikuroşçular'ın *fantasia* hakkındaki görüşlerine dönecek olursak, *fantasia*'nın doğru olabileceği gibi yanlış olabileceğini de düşündüklerini görürüz. Bu yanlışlık ise *fantasia*'dan yanlış bir çıkarım yaptığımızda ya da ona yanlış bir şey eklediğimizde meydana gelir.⁵⁰ Eğer *fantasia prolepsis* ile uygunluk içerisindeyse, bu durumda *fantasia*'nın doğru olduğu görülmektedir.⁵¹ Ancak burada akla, önceden toplanan *fantasma*'larla oluşturulan *prolepsis*'in doğruluğunu neyin sağlayacağı sorusu gelmektedir. Bu soruya bir yanıt vermek çok zor görünmektedir, ancak Epikuroşçular'ın duyuma olan güvenleri düşünülürse ve *fantasia*'yı belli duyumların sürekliliğinin meydana getirdiği hesaba katılırsa, onlar adına bir savunmaya gerek olmadığı ileri sürülebilir. Çünkü benimsedikleri ilkeler böyle bir soruna mahal vermemektedir. Ancak ilkelerinin tartışmaya açık kaldığı ve felsefi anlamda bu sorunun incelenmeye değer olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Fantasia kavramına felsefelerinde yer veren başka bir önemli okul ise Stoacılarıdır. Çünkü bu kavram onların epistemolojisinde de vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Dağınık bir külliyyatı olan Stoa felsefesinde çeşitli görüşler olduğu bilinmektedir. Ancak *fantasia*'nın onların düşüncesindeki önemi aşağı yukarı hep aynı kalmıştır. Diogenes Laertius da bu bağlamda Magnesaili Diokles'ten doğrudan alıntıyla şunları aktarmaktadır.

Şeylerin doğruluğunu test etmeye yarayan ölçüt genelde *fantasia* olduğu için Stoacılar *fantasia* ve duyum öğretisini ön plana

⁴⁸ *LSJ*, s. 1488.

⁴⁹ Diogenes Laertius; *a.g.e.*, X-33.

⁵⁰ Bkz. Gerard Watson; *a.g.e.*, s. 40. Ayrıca bkz. Diogenes Laertius; *a.g.e.*, X-50 vd.

⁵¹ Bkz. Gerard Watson; *a.g.e.*, s. 41.

almak konusunda mutabıktırlar. Yine tüm geri kalanlardan önce gelen onaylama, kavrama ve düşünme teorileri de *fantasia*'dan ayrı ele alınamaz. Çünkü önce *fantasia* gelir, sonra kendisini ifade etme yeteneği olan düşünce, özenin *fantasia*'dan aldığı önerme biçimine sokar.⁵²

Bu alıntıdan da anlayabileceğimiz üzere *fantasia* tüm diğer zihinsel yetilerin sağlıklı çalışabilmesi için bir önkoşul durumundadır. Ancak *fantasia* önkoşul oluşturmakla birlikte bilgi için kesin ve yanılmaz ölçütlerden biri değildir. Bu noktada Stoa felsefesinde *fantasia*'yla ilgili önemli bir ayrıma dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu ayrım da kavrayıcı ve kavrayıcı olmayan *fantasia* arasındaki ayrımdır. *Kavrayıcı fantasia* (*fantasia kataleptike*) var olana uygun düşen *fantasia*'dır ve Stoacılar'a göre bu, olguların ölçütü durumundadır. Stoacılar'ın terminolojisinde ise var olanlar, duyumladığımız nesnelere dir. Bu hususta Hankinson da *kavrayıcı fantasia*'nın özellikleriyle ilgili, "var olan bir nesneden türer, bu nesneyi doğru biçimde temsil eder ve duyum üzerine damgalanır"⁵³ tespitinde bulunmaktadır. *Kavrayıcı olmayan fantasia* (*fantasia akatalepton*) ise ya doğrudan bir varolana dayanmamakta ya da bir varolana dayanmasına rağmen bu varolanı yanlış temsil etmektedir. Sedley'in deyimiyle "dışında bulunan bir şeyin yanlış izlenimine [*fantasma*], yani bu şeyin bir ya da birden çok özelliğini yanlış temsil eden bir izlenime [*fantasma*] sahip olabilirim, bu durumda *fantasia kataleptik* değildir."⁵⁴ Diogenes Laertius'un aşağıdaki pasajı da bu tespitleri destekler niteliktedir.

Biri gerçek bir nesneyi kavrayan, diğeri kavramayan iki tür *fantasia* vardır. İlki, onların [Stoacılar'ın] gerçekliğin ölçütü olarak değerlendirdikleri, gerçek nesneden türeyen, bu nesnenin kendisiyle uygun düşen ve mühür gibi iz bırakıp zihne damgalanan *fantasia*'dır. Kavrayıcı olmayan ikincisi ise herhangi bir gerçek nesneden türemeyen ya da gerçek bir nesneden türese bile o nesnenin gerçekliğiyle örtüşmeyen *fantasia*'dır.⁵⁵

Burada akla, *kavrayıcı olmayan fantasia*'nın var olandan çıkmadığının nasıl iddia edilebileceği sorusu gelmektedir. Tam da bu noktada Stoacılar'ın yaptıkları başka bir ayrıma dikkat çekmek yerinde olacaktır, zira karşılaşılan sorunun çözümü bu ayrımda yatmaktadır. Şöyle ki, Stoacılar yukarıda aktarılan görüşleriyle paralel olarak *duyusal fantasia* ve *duyusal olmayan fantasia* ayrımı yapmaktadırlar. Bu ayrıma göre duyu organlarına dayanan *fantasia*'ya *duyusal fantasia*, zihne dayanan *fantasia*'ya ise *duyusal olmayan fantasia* denmektedir.⁵⁶ Bu ayrım oldukça önemlidir,

⁵² Diogenes Laertius; *a.g.e.*, VII-49.

⁵³ R. J. Hankinson; "Stoic Epistemology", *The Cambridge Companion to Stoics*, Cambridge University Press 2002, s. 61.

⁵⁴ David Sedley; "Zeno's Definition of Phantasia Kataleptike", *The Philosophy of Zeno-Zeno of Citium And His Legacy* (eds. T. Scaltsas&A. S. Mason), Larnaca 2002, s. 137-138.

⁵⁵ Diogenes Laertius; *a.g.e.*, VII-46, s. 318.

⁵⁶ Bkz. Diogenes Laertius; *a.g.e.*, VII-51. Ayrıca bkz. David Sedley; *a.g.e.*, s. 136.

zira burada Stoacılar *fantasia*'nın duyulardan gelen malzemeye dayanarak çalışabileceği gibi, duyulardan bağımsız olarak da işlev görebileceğini vurgulamaktadırlar. *Kavrayıcı olmayan fantasia*'nın var olandan çıkmayabileceği görüşü, bununla bağlantılıdır. Çünkü *fantasia*'nın duyulardan bağımsız olarak da işlem yürütebileceğini söylemek, bir bakıma *fantasia*'nın ürününün doğrudan var olan nesnelere dayanması gerektiğini iddia etmektir. Böylece *kavrayıcı olmayan fantasia* ile ilgili soru bertaraf edilmiş olmaktadır.

Bu noktada Aristoteles'i anmak yerinde olacaktır, çünkü Stoacılar'ın bu görüşlerinde Aristoteles'in etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki Aristoteles, yukarıda da üzerinde durulmuş olduğu üzere, *De Anima*'da "her *fantasia* ya aklıdır ya da duyusaldır"⁵⁷ tespitinde bulunmaktadır. Bu bakımdan, Stoacılar'ın duyusal olan ve duyusal olmayan *fantasia* arasında yaptıkları ayırım, Aristoteles'in görüşlerine çok şey borçlu gibi görünmektedir.

Bunların yanı sıra Stoacılar'ın *fantasia*'ya yükledikleri başka bir işlev de duyulardan elde edilen tecrübeler arasında bağlantılar kurma işlevidir. Bu bağlamda Gerard Watson da şu tespitlerde bulunmaktadır.

Demek ki Stoacılar, söz konusu olan *fantasia*'nin, ya duyu deneyimine anında ulaşılabilir alanlar arasında bağlantılar kurulmasına ya da hal-i hazırda duyu algısının veya evreni anlamamız için gerekli olan kavramların bulunmadığı alanlarda, duyular yoluyla [önceden] deneyimlediklerimiz arasında bağlantılar kurarak, duyu deneyiminden çıkarılan bilginin genişletilmesine müdahil olduğunu düşünürler. Bu gibi bağlantıları *fantasia*, yargılar aracılığıyla yapar.⁵⁸

Hem Stoa felsefesinde hem de Epikuroşçuluk'ta *fantasia*'nın ve onun farklı biçimleri olan kavramların kullanımında çok çeşitli bir yapı vardır. Orijinal metinlere bile dönüldüğünde bu çeşitlilikle baş etmek zor görünmektedir. Bu bağlamda son olarak *fantasma* ve *fantasia* kavramlarının bu felsefi okullarda ve özellikle de Stoacılık'ta "izlenim" gibi de kullanılabilirdiğini not edebiliriz. Bazı metinlerde *fantasia* kavramı ve çeşitlemeleri "izlenim" (*impression*) olarak da tercüme edilebilmektedir. Örneğin Long ve Sedley "*fantasia*'yı 'izlenim olarak tercüme etmemiz Stoacılar'ın kendilerinin kavramı izah edişini daha iyi karşılıyor görünmektedir..."⁵⁹ iddiasında bulunmakta ve Stoacılar'ın İngiliz empirist geleneğine yaptıkları etkiyle de bu görüşlerini desteklemeye çalışmaktadırlar.

Antik Çağ'ın sonlarına doğru Plotinos'ta da bu kavramın kullanıldığını ve onun felsefesinde de *fantasia*'nın işlevinin genel anlamda aynı kaldığını görmekteyiz. Örneğin Plotinos'ta *fantasia*'nın iki önemli işlevi

⁵⁷ Aristotle; *De Anima* 433b 25-30.

⁵⁸ Gerard Watson; *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁹ A. A. Long & D. N. Sedley; *The Hellenistic Philosophers Volume 1-Translations Of The Principal Sources With Philosophical Commentary*, Cambridge University Press, 9. b., United Kingdom 2001, s. 239. Ayrıca bkz. R. J. Hankinson; *a.g.e.*, s. 63-64.

olduğunu söylemek mümkündür. İlk olarak, *fantasia* hem algı hem de akıl ile ilişkili olduğundan aracı bir görev üstlenmektedir. Çünkü malzemesini duyulardan alırken duyulara bağlı olmayıp zihinsel bir faaliyet olarak iş görebilmektedir. Ayrıca bir deneyimin meydana gelmesi, ya da daha doğru bir ifade ile deneyimin bilincine varılabilmesi için *fantasia*'nın önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Plotinos, *Enneadlar*'da şu tespitleri yapmaktadır.

...akıl (*noesis*) *fantasia*'dan daha üstündür; *fantasia* doğanın izlenimleri ve akıl arasında bulunmaktadır. Doğa hiçbir şeyin idrakine (*antilepsis*) ya da bilincine (*synesis*) sahip değildir ama *fantasia* dışarıdan ne geldiği konusunda bilince sahiptir, zira *fantasma*'ya sahip olan birine (*fantasthenti*) ne deneyimlediğini bilme gücünü veren odur.⁶⁰

Fantasia'nın başka bir önemi de hafızayla olan yakın bağlantısıdır. Zira *fantasia*'nın özelliklerinden birisi herhangi bir nesnenin duyumu artık üzerimizde etki etmese de onun *fantasma*'sının *fantasia* vasıtasıyla canlandırılabilmesidir. Bu konuda biraz uzun olmasına rağmen yine Plotinos'tan şu ifadeleri alıntılanmak yerinde olacaktır.

Şimdi, hiçbir şey bir duyu nesnesini, hatırlanacak olan zihinsel bir *fantasma* olmaktan, hafıza ve nesnenin hatırdaki tutulmasını [ise] biraz farklı bir şey olan *fantastikon*'a ait olmaktan alıkoymayacaktır: Çünkü duyum, *fantasia*'nın içinde sonucuna ulaşır ve görünmüş olan şey, duyu nesnesi artık orada bulunmadığında bile *fantasia*'nın içinde mevcuttur. Eğer mevcut olmayan şeyin *fantasma*'sının içinde hazır bulunuyorsa, bu hazır bulunuş kısa süreli bile olsa, o zaten hatırlanır. ... Öyleyse hafıza, *fantasma* yapan yetiye (*fantastikon*) ait olacaktır ve hatırlama zihinsel *fantasma*'lar türünden şeylerin hatırlanması olacaktır.⁶¹

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Plotinos hafıza ve *fantasia* arasında doğrudan bir bağlantı kurmakla kalmayıp, hafızayı *fantasia*'ya ait bir yeti olarak değerlendirmektedir. Bu noktada Aristoteles'in yukarıda ele alınmış olan görüşleri akla gelmektedir. Zira o da *fantasia* ve hafıza arasında bir bağ kurmaktadır. Dolayısıyla bu hususta Aristoteles'in Yeni Platonculuğa bir etkisi olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Fantasia'nın Ortaçağ'a Aktarılması: İmgelem

Fantasia kavramının tercümesinde ve Latinize edilmesinde "en önemli iki kanal hiç şüphesiz Augustinus ve Boethius"⁶² olmuştur. Kısaca bu

⁶⁰ Plotinus; *Ennead* IV.4.13, 10-20, Trans. A. H. Armstrong, Ed. Jeffrey Henderson, LCL 443, Harvard University Press, England 1984, s. 171-172.

⁶¹ Plotinus; *a.g.e.*, IV.3.29, 20-35, s. 127 ve 129.

⁶² Gerard Watson; *a.g.e.*, s. 134. Ayrıca bkz. Gerard Watson; *a.g.e.*, s. 138 ve 139.

düşünörlere değinmek tamamlayıcı bazı malumatlar sağlayacağı için yerinde olacaktır. Zira *fantasia*'nın sonraki dönemlerde yüklendiğı anlamları kavramak için bu tamamlayıcı malumatlar büyük önem taşımaktadır. İlk olarak Augustinus'a bakacak olursak, Gerard Watson'dan iktibasla şunu söyleyebiliriz ki "*fantasia* Augustinus'ta, gelenek boyunca olduğu üzere zihin ve duyum arasındaki geniş alanda ortada duran bir yeti olarak kalır."⁶³ Dolayısıyla Augustinus *fantasia*'nın işlevi konusunda geleneksel görüşe katılmaktadır. Buna ek olarak o, *fantasma* ve *fantasia*'nın karşımıza çıkan neredeyse tüm kullanımlarına dikkat çeken tespitlerde bulunmaktadır. Örneğın Nebriđius'a yazdığı 7. *Mektup*'taki şu ifadeleri, hem *fantasia* ve *fantasma* kavramlarının nasıl imge ve imgeleme dönüştürüldüğünü göstermekte hem de Augustinus'un bu konuda nasıl bir yaklaşıma sahip olduğunu özetlemektedir.

Öyle sanıyorum ki diğler birçokları gibi *fantasia* olarak isimlendirdiğın tüm bu imgeler, ya duyular ya imgelem ya da akıldan gelmelerine bağılı olarak en uygun ve doğru biçimde üç sınıfa ayrılabilirler. İlk sınıfın örnekleri zihnin kendi içinde oluşturduğu ve bana sunduğı yüzünün ... ya da şimdi veya önceden kendimin görüp algılamış olduğu varolan diğler herhangi bir şeyin imgesidir. İkinci sınıf altında, olduğunu imgelediğimiz her şey gelmektedir ... İmgelerin üçüncü sınıfına gelince, o başlıca, tüm dünyanın biçimi keşfedildiğinde ve bu keşfin sonucu olarak bunun üzerine düşünen zihinde bir imge biçimlendirildiğinde olduğu gibi, kısmen şeylerin doğasında bulunan sayılar ve ölçü ile ilgilidir. Kısmen de geometrik figürlerde ve müzikal harmonilerde ve sayıların sonsuz çeşitliliğinde olduğu gibi bilimlerle ilgilidir...⁶⁴

Bu alıntıdan da anlaşılabilceğı üzere Augustinus imgeleri duyular, imgelem ve akıl ile paralel olarak üç türe ayırmaktadır. İlk tür duyumlanan nesnelere imgeleri ve onların sonradan tekrar üretimiyle oluşan imgelerdir. Bunlar Stoacılar'ın *kavrayıcı fantasia*'sıyla örtüşmektedirler. İkinci sınıftakiler ise imgelemin bağımsız olarak bizzat oluşturduklarıdır. Bunlar da Stoacılar'ın *kavrayıcı olmayan fantasia*'sıyla benzerlik göstermektedirler. İmgelemin üçüncü kullanımı ise doğrudan akıl ve bilimlerle ilgili gibi görünmektedir; burada özellikle de geometri ve matematik söz konusudur.

Fantasia'nın "imgelem" olarak Ortaçağ'a aktarılmasını sağlayan diğler bir düşünür ise Boethius'tur. O da bu kavrama önemli epistemolojik görevler yüklemekte ve bu kavramı bilgi bağlamında ele almaktadır. Epistemolojik açıdan dörtlü bir sınıflama yapan Boethius sırasıyla duyu (*sensus*), imgelem (*imaginatio*), akıl (*ratio*) ve zekadan (*intellegentia*) bahsetmektedir. En altta duyu ve en üst seviyede ise zeka bulunmaktadır. Üst seviyede olan yeti alttakini kapsar ama alt seviyede olan üst

⁶³ Gerard Watson; *a.g.e.*, s. 153.

⁶⁴ Augustinus; Letter 7-4, Trans. J. G. Cunningham, Çevrimiçi: <http://http.newadvent.org/fathers/1102007.htm>

seviyedekilere ulaşamaz.⁶⁵ Bu konuda Boethius'un şunları kaydettiğini görüyoruz.

Aynı şekilde insanı da duyularla başka, imgelemeyle başka, akılla başka, zekâyla başka türlü kavrarız. Çünkü duyular insanın maddeden oluşan biçimini algılar, imgeleme ise maddeye bağlı olmaksızın sadece biçimi algılar. Akıl bunun da ötesine geçer ve tek tek bireylerin hepsinin ait olduğu tümelin ışığında, insan türünü görür. Anlama gücü ise gözünü daha yükseğe çevirir ve dünyanın sınırlarını aşarak zihnin berrak görüşüyle o en saf biçimine bakar.⁶⁶

Bu sıralamaya göre duyulardan sonra gelen imgelemin özelliği, alıntıdan da anlaşılabilceği üzere duyular gibi maddeye bağlı olmaksızın sadece biçimi algılayabilmesidir. Dolayısıyla imgelem "duyular aracılığıyla gördüğü ve biçimlendirdiği şekillerden işe başladığı halde, duyular olmasa bile, duyular olanları duyumlama yoluyla değil, imgeleme yoluyla değerlendirerek aydınlatır."⁶⁷ Bu bakımdan duyular gibi maddeye bağımlı olmasa bile imgelem de tikel olanlarla ilgilidir ve tıpkı duyularda olduğu gibi imgelemede de algılanan şeyin tümel olması mümkün değildir.⁶⁸

Yetileri sıralarken ve onların önemi üzerinde dururken imgelemden bahseden Boethius, bu yetinin özellikleri ve işleyişi hakkında ayrıntılı tespitler yapmamaktadır. Buna rağmen onun hem imgelemi yerleştirdiği yer hem de bu konu üzerine yaptığı tespitler, imgelemi aklın altında ama duyuların üzerinde bir yere yerleştirdiğini göstermektedir. Bu bakımdan Boethius'un, imgelemin aracı bir rolü olduğunu ima ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla Boethius, bu konuda, Aristoteles'ten beri gelen gelenekle aşağı yukarı aynı çizgide bulunmaktadır.

Augustinus ve Boethius'un, *fantasia*'nın karşılığı olarak kullandıkları imgelem kavramına, Aristoteles'ten beri gelen yaklaşımlarla örtüşen anlamlar yükledikleri hemen farkedilebilmektedir. Dolayısıyla *fantasia* kavramı artık imgelem şeklinde kullanılıyor olmasına rağmen temel işlevleri ve epistemolojik önemi aynı kalmıştır; değişen sadece kavramın yazılışdır.

Fantasia ve imgelem hakkında şaşırtıcı ve dikkat çekici fark sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Çünkü imgelem kavramı epistemolojik anlam yükünü az çok korumuş ve bilgi hakkındaki tartışmalarda bir şekilde konuya dahil olmuştur. Modern dönemde dahi imgelemin bu özelliğini koruduğu görülmektedir. Buna rağmen kavramın orijinali olan *fantasia*, epistemolojik içeriğinden bütünüyle soyulmuş ve Antik Yunan'da kullanıldığı bağlamlardan uzaklaştırılarak öznel yanı ağır basan, dolayısıyla felsefeden kovulan bir kavram olmuştur. Bu iki kavramın tarihsel serüveninde en dikkat çekici husus bu farklılaşmadır.

⁶⁵ Bkz. Boethius; *Felsefenin Tesellisi* 5-IV 90-95 vd., Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalca Yayınevi 2. b., İstanbul 2011, s. 337.

⁶⁶ Boethius; *a.g.e.*, 5-IV-83-91, s. 335-337.

⁶⁷ Boethius; *a.g.e.*, 5-IV-113-115, s. 337.

⁶⁸ Boethius; *a.g.e.*, 5-V-24-25, s. 343.

Sonuç

Orijinal metinlere dönüp baktığımızda bile çeşitli sıkıntılarla karşılaşılıyor olmamıza rağmen Antik Yunan'daki *fantasia* kavramı ile ilgili yaklaşımların ortak noktalarının olduğu görülmektedir. Tartışma götürmez gibi görünen husus şudur; yukarıda ele alınan önemli filozoflar ve okulların hepsi de bu kavramı epistemolojik olarak önemli bir yere yerleştirmekte ve yanılabilen bir yeti olduğunu vurgulamalarına rağmen epistemolojik yönüne ağırlık vermektedirler. Gerard Watson'ın konuyla ilgili aşağıdaki tespitleri de bunu destekler niteliktedir.

...görüşler onlar arasında az ya da çok değişmektedir ama en azından hepsi *fantasia*'yı epistemoloji ya da bilgi teorisinde kullanılan felsefi bir terim olarak ele almak konusunda tam anlamıyla ortaktırlar.⁶⁹

Tüm bu aktarılanlardan anlaşılabilceği üzere Platon ve Aristoteles'ten beri *fantasia*'nın epistemolojik açıdan önemli bir yeri olmuştur. Bu konudaki görüşler çeşitlense ve farklılık arz etse de ortak bazı noktaların hep aynı kaldığı görülmektedir. Bunlardan ilki *fantasia*'nın hem duyu hem de akıl ile doğrudan bağlantılı olması ve dolayısıyla ikisi arasında bir anlamda köprü görevi görmesidir. Ayrıca, *fantasia*'nın tikel nesnelere yokluğunda da bu nesnelere *fantasma*'larını üretebilmesi, aklın işleyebilmesi için gerekli şartlardan birisidir. Bununla bağlantılı olarak *fantasia*'nın hafızayla da önemli bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Yine hemen hemen bütün düşünürlerde ortak olan bir diğer nokta ise *fantasia*'nın duylardan bir bakıma üstün görünmesine rağmen akıldan aşağıda değerlendiriliyor olmasıdır. Hatta yukarıda alıntılanan pasajların bazılarında görüldüğü üzere *fantasia* aklın bir aleti ya da uşağı olarak konumlandırılmaktadır.

Dikkati çeken hususlardan birisi de imgelem ve *fantasia* arasında oluşan farklılıktır. Zira, imgelemin *fantasia*'nın işlevlerini yüklenmesine rağmen *fantasia* kavramı literatürden düşmemiş, ama garip bir biçimde anlam yükü ve ufku bütünüyle değişmiştir. Yukarıda da değinilmiş olduğu üzere, bütün epistemolojik boyutundan soyulmuş ve sadece sanatçılar ile hayalperestlere mahsus öznel bir yeti olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu öncelikle teknik anlamda Antik Yunan metinlerini incelerken bir sorun yaratmakta ve kavramın epistemolojik içeriğini kaçırmamıza neden olmaktadır. *Fantasia* kavramıyla ilgili bu husus gözden kaçırılmamalıdır.

Fantasia'nın günümüzdeki kullanımı epistemolojik boyutundan soyulmuş olsa da bir yeti olarak onun hala aynı bölgelerde gezmekte olduğu unutulmamalıdır. Zira hala akıl, duyu ve algı gibi kavramlarla bağlantılı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla *fantasia* kavramının bu özelliğinden yola çıkarak modern ve post modern sanat akımları gibi konuların daha iyi anlaşılıp açıklanabileceği ileri sürülebilir.

⁶⁹ Gerard Watson; *a.g.e.*, s. X.

Çünkü bu gibi sanat akımlarında ortaya koyulan çalışmaları *fantasia* kavramı merkezinde akıl, duyu, algı gibi kavramlarla anlamak daha kolay olabilecektir. *Fantasia*'nın tarihsel arkaplanı bize bu esnekliği sağlayabilecek özellikler taşımaktadır.

Son olarak, bu kavramın tarihsel serüveninin dilin ve kavramların geçirdiği dönüşümleri canlı bir biçimde sergilemesinden ötürü, dil sorunlarıyla ilgilenenler için heyecan verici bir serüven olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu bakımdan kavramın daha ayrıntılı analizlerinin verimli sonuçlar doğurabileceğini, hatta kendi kültürümüzdeki "hayal", "muhallice" ve "tahayyül" gibi kavramların serüveniyle bu kavramın serüveninin karşılaştırılmasının kışkırtıcı çalışmalara yol açacağı ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Albert William Levi; "The Two Imaginations", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 25, No. 2 (Dec., 1964).
- Aristoteles; *İkinci Çözümler*, Çev. Ali Houshiary, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005.
- Aristoteles; *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, 2. b., Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.
- Aristotle; "The Parva Naturalia-De Somniis", Trans. J. I. Beare, *The Works of Aristotle* Volume III, Ed. W. D. Ross, Oxford University Press, Great Britain 1931.
- Aristotle; "De Memoria", *The Parva Naturalia*, Trans. J. I. Beare, *The Works of Aristotle* Volume III, Ed. W. D. Ross, Oxford University Press, Great Britain 1931.
- Aristotle; *De Anima*, Trans. J. A. Smith, *The Works of Aristotle* Volume III, Ed. W. D. Ross, Oxford University Press, Great Britain 1931.
- Aristotle; *De Sensu And De Memoria*, Trans. G. R. T. Ross, Cambridge University Press, 1906.
- Aristotle; *Rhetorica*, Trans. W. Rhys Roberts, *The Works of Aristotle* Volume XI, Ed. W. D. Ross, Oxford University Press, 4th Edition, Great Britain 1959.
- Boethius; *Felsefenin Tesellisi*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi 2. b., İstanbul 2011.
- Bundy, Murray Wright; *The Theory of Imagination in Classical and Mediaeval Thought*, The University of Illinois, 1927.
- Caston, Victor; "Why Aristotle Needs Imagination", *Phronesis*, Vol. 41, No. 1 (1996).
- Engmann, Joyce; "Imagination and Truth in Aristotle", *Journal of the History of Philosophy*, Volume 14, Number 3, July 1976.
- Frede, Dorothea; "The Cognitive Role of Phantasia in Aristotle", *Essays on Aristotle's De Anima* (ed. Amélie Oksenberg Rorty&Martha C. Nussbaum), Oxford University Press, 1995.
- Freudenthal, J.; *Über den Begriff des Wortes Φαντασία Bei Aristotle*, Druck Der Universitäts-Buchdruckerei von E. A. Huth, Göttingen 1863, s. 15.
- Hankinson, R. J.; "Stoic Epistemology", *The Cambridge Companion to Stoics*, Cambridge University Press 2002.
- J. M. Cocking; *Imagination-A Study in The History of Ideas*, Routledge, London and New York 1991, s. 8.
- Kranz, Walter; *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, Çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yay., 2. b., İstanbul 1994.
- Laertius, Diogenes; *Lives of Eminent Philosophers*, Trans. R. D. Hicks, Cambridge Harvard University Press, 1972 (First published 1925).

- Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S.; McKenzie, R.; *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon, 10th Edition, 1996.
- Long, A. A., Sedley, D. N.; *The Hellenistic Philosophers Volume 1-Translations Of The Principal Sources With Philosophical Commentary*, Cambridge University Press 9. b., United Kingdom 2001, (First Publish 1987).
- Malcolm, F. Lowe; "Aristotle on Kinds of Thinking", *Phronesis*, Vol. 28 (1983).
- Plato, *Republic*, Trans. Paul Shorey, Ed. Jeffrey Henderson, Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 2006.
- Plato; *Sophist*, Trans. Harold North Fowler, Ed. Jeffrey Henderson, Loeb Classical Library LCL 123, Harvard University Press, England 2006.
- Plato; *Theaetetus*, Trans. Harold North Fowler, Ed. Jeffrey Henderson, The Loeb Classical Library LCL 123, Harvard University Press, London 2006.
- Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz, 2. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000.
- Plotinus; *Ennead*, Trans. A. H. Armstrong, Ed. Jeffrey Henderson, Loeb Classical Library LCL 443, Harvard University Press, England 1984.
- Schofield, Malcolm; "Aristotle on the Imagination", *Essays on Aristotle's De Anima* (ed. Amélie Oksenberg Rorty&Martha C. Nussbaum), Oxford University Press, 1995.
- Silverman, Allan; "Plato on 'Phantasia'", *Classical Antiquity*, Vol. 10, No. 1 (Apr., 1991).
- St. Augustinus; Letter 7-4, Trans. J. G. Cunningham, Çevrimiçi: <http://http.newadvent.org/fathers/1102007.htm>
- Türker, Sadık; *Aristoteles, Gazzali ile Leibniz'de Yargı Mantiği*, Dergah Yay., İstanbul 2002.
- Watson, Gerard; *Phantasia In Classical Thought*, Galway University Press, Galway 1988.
- Modrak, Deborah; "Φαντασία Reconsidered", *Archiv für Geschichte der Philosophie* 68 (1), 1986.
- Sedley, David; "Zeno's Definition of Phantasia Kataleptike", *The Philosophy of Zeno-Zeno of Citium And His Legacy* (eds. T. Scaltsas&A. S. Mason), Larnaca 2002.

